

1. Ytringsfrihet i Norge: debattens grenser og rommet for kunnskap

Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Kjersti Thorbjørnsrud

Hva er den største trusselen mot ytringsfriheten i Norge i dag? Noen svarer «sjikane og hets», «hat», «rasistiske og krenkende holdninger» og «at alt er lov å si, uten at det får konsekvenser». Andre mener at problemet er «sosial kontroll», «politisk korrekthet», «frykten for å bli stemplet som rasist» eller «cancel culture».

Disse virkelighetsbeskrivelsene er fascinerende forskjellige. De stiller to motsatte diagnoser om ytringsfrihetens vilkår i Norge, der den ene handler om at rommet til å ytre seg er for trangt, den andre at en grenseløs debatt gir skadelige ytringer fritt spillerom. Vi kjenner synspunktene fra de mange høylytte offentlige debattene om ytringsfrihetens grenser, ytringsrom og ytringskultur som vi daglig kan observere på sosiale medier og i nyhetsmediene.¹ Og vi kjenner dem fra akademiske diskusjoner, der noen hevder at debatter om ytringsfrihet bidrar til å legitimere rasisme og andre former for undertrykkelse,² mens andre mener at det er *stemplingen* av meningsmotstandere som rasister eller undertrykkere som forringer mangfoldet i den offentlige samtalen.³

Sitatene over kommer fra vår befolkningsrepresentative spørreundersøkelse om ytringsfrihet og informasjonsfrihet. Diametralt ulike synspunkter på ytringsfrihet og erfaringer med offentlig debatt kommer også fram i våre intervjuer med norske forskere, viktige kunnskapsleverandører til den offentlige samtalen. Hvordan kan virkeligheten oppfattes så forskjellig? Og er disse ytterpunktene så utbredt at befolkningen kan sies å være polarisert i oppfatningen om ytringsfrihet og offentlighet, eller får ytterpunktene bare mest oppmerksomhet?

I denne boken undersøker vi empirisk om disse to motpolene har gjenklang i den norske befolkningen. Vi utforsker hvilke grenser folk trekker for hva man kan

1 Se f.eks. <https://m24.no/andreas-c-halse-debatt-kvinner/kvinner-og-minoriteter-hetses-ut-av-debatten-sosiale-medier-har-mye-av-skylda-hvor-mange-viktige-stemmer-gar-vi-glipp-av/179450> og <https://www.minervanett.no/debattkultur-woke/om-kanselleringskulturen/363052>

2 Feks. Titley, *Is Free Speech Racist?* (Cambridge: Polity Press, 2020).

3 Feks. Williams, *Academic Freedom in an Age of Conformity* (New York: Palgrave Macmillan, 2016).

si, hevde og mene offentlig, om slike grensedragninger har endret seg over tid, og om alder, kjønn, utdanning og politisk ståsted spiller en rolle i å forme folks oppfatninger. Vi undersøker også kunnskapens vilkår i en offentlighet preget av et nytt digitalisert og globalt medielandskap via analyser av befolkningens vurdering av og tillit til den informasjonen de har tilgang til via ulike medier. Og vi setter fokus på ytringsfrihetens vilkår slik den oppleves av produsenter av *ny* kunnskap, det vil si forskere i akademia.

Til sammen tegner bokens kapitler et nyansert bilde av vilkårene for ytringsfrihet og offentlig deltakelse i befolkningen og blant forskere, av hvordan synet på ytringsfrihet henger sammen med demografiske kjennetegn og politiske holdninger, og av hva slags konsekvenser erfaringer med og oppfatninger om ytringsfrihet har for deltakelse i det offentlige rom. Med utgangspunkt i grundige analyser av fersk empiri er det vårt håp at boken kan bidra med kunnskap som øker forståelse, innsikt og ikke minst interesse for å ha en dialog – på tvers av posisjoner og motpoler – om ytringsfrihetens status i en ny offentlighet.

UTGANGSPUNKT

Norges grunnlov slår fast at en vidtgående ytringsfrihet er forutsetningen for individets frie meningsdanning, sannhetssøking og demokrati. Men en grunnlovsbestemmelse er i seg selv ingen garantist for personlig frihet, en opplyst offentlig samtale og et bærekraftig demokrati. Blant de store utfordringene som trekkes opp i dagens ytringsfrihetsdebatter, er en polarisert offentlighet, en økning i hatefulle ytringer og en hissig mobbedynamikk på sosiale medier som rammer utsatte grupper. Ikke minst er det en økende uro knyttet til ytringsfriheten som premiss for sannhetssøking og åpen diskusjon. Internasjonalt – men også i Norge – er det i ferd med å vokse fram en fundamental mistillit til informasjon som formidles via en globalisert medieteknologi. Det stilles jevnlig spørsmål om vi kan stole på forskere og eksperter. Og det er en voksende bekymring for at et «ideenes frie marked» ikke fungerer som grunnlag for en opplyst og kritisk offentlighet.

Denne boken bygger videre på to foregående forskningsprosjekter om status for ytringsfriheten i Norge. I den første runden gjennomførte vi blant annet en bred befolkningsundersøkelse om holdninger til ytringsfrihet og erfaringer med offentlig deltakelse, samt undersøkelser blant kunstnere, journalister og redaktører og blant personer med innvandrerbakgrunn.⁴ I den andre runden gjentok vi befolk-

4 Enjolras mfl., red., *Status for ytringsfriheten i Norge*. (Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, Fafo og Institutt for medier og kommunikasjon, UiO, 2014).

ningsundersøkelsen og supplerte med kvalitative studier av journalister og redaktører, ungdomspolitikere, innvandringskritikere og etniske og religiøse minoriteter.⁵ Denne boken bygger på tredje runde av befolkningsundersøkelsen, og vi setter nå i tillegg søkelyset på informasjonsfrihet og rommet for kunnskap gjennom studier av et endret medielandskap og forskeres rolle og erfaringer.

Ett viktig spørsmål vi reiser i denne boken, er om forestillingen om en offentlighet i krise gjenspeiler endrede holdninger til ytringsfrihet i befolkningen over tid. For å fange inn mulige endringer bygger vi videre på våre tidligere studier fra 2013 og 2015 av hvor folk trekker grensene for ytringsfriheten i spennet mellom friheten til å ytre seg og retten til vern mot hat og trakassering. Å undersøke holdninger, praksis og erfaringer over tid er avgjørende for å kunne sette utfordringer for ytringsfriheten i perspektiv. Trekker folk snevrere grenser for ytringsfriheten nå, trekker de andre typer grenser – eller er opinionen, i tråd med bekymringer for økende polarisering i samfunnet, mer delt enn før i sitt syn på ytringsfriheten?

Et annet viktig spørsmål dreier seg om vilkårene for perspektivmangfold i produksjon, formidling og tilgang til kunnskap i den norske offentligheten. Pålitelig kunnskap basert på kritisk sannhetssøken er avgjørende for utøvelsen av ytringsfrihet. Men påliteligheten til både innhold og avsendere utfordres i en digital offentlighet. Hvis den informasjonen man har tilgang til, oppfattes som skjev og unyansert; hvis et budskaps avsender, intensjon og sannhetsgehalt forblir uklare; og hvis det å formidle kontroversiell kunnskap oppleves som for belastende og risikofyllt, utfordres grunnleggende aspekter ved ytringsfriheten. Dette er utfordringer som går til kjernen av Grunnlovens § 100 om at forholdene skal legges til rette for en åpen og opplyst offentlig samtale. I boken belyses utfordringene knyttet til produksjon, formidling og tilgjengelighet av et bredt spekter av kunnskap i en ny medieoffentlighet via et borgerperspektiv, et medieperspektiv og et perspektiv på akademias rolle.

Gjennom våre tidligere studier har vi tatt utgangspunkt i store og raske samfunnsendringer – teknologiske, kulturelle og politiske – og undersøkt hvordan vilkårene for ytringsfriheten har endret seg i takt med disse endringsprosessene.⁶ Så også denne gangen. Debattene om hets, hat og hvordan man kan eller bør begrense rasistiske ytringer, er for det første et uttrykk for en gradvis endring i synet på hva som utgjør en skadelig ytring. Mens skadebegrepet tidligere dreide seg om fysiske konsekvenser, som oppfordring til vold, er forståelsen i dag utvidet til å handle om krenkelser av individets menneskeverd, der visse typer ytringer defineres som ska-

5 Midtbøen mfl., red., *Boundary Struggles*. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017).

6 I denne bokens kapittel 3 redegjøres det mer i detalj for hvordan våre tidligere studier har knyttet an til slike utviklingstrekk, både nasjonalt og internasjonalt.

delige i seg selv. Slik har fokus gradvis flyttet seg fra begrunnelsen for ytringsfrihet som et vern mot statlig sensur og innblanding fra myndighetsinstitusjoner til behovet for å beskytte minoritetsgrupper mot hatefulle ytringer.⁷ Men disse endringene har ikke stått uimotsagt. Kritikere mener at skillet mellom tale og handling er grunnleggende, og at selv de mest forkastelige ytringer best bekjempes med motargumenter. Enkelte hevder dessuten at selve ideen om skadelige ytringer i praksis hindrer fri diskusjon.⁸

Debattene om ytringsfrihet og hvorvidt rommet for ytringer og informasjon har blitt grenseløst eller tvert om preget av sosial kontroll og selvsensur, er for det andre et uttrykk for at ny medieteknologi har revolusjonert måten vi snakker med hverandre på, hvem som slipper til, og hva som er premissene for offentlige ytringer. Slik nyskapende teknologi i tidligere tider har endret makten til å kontrollere hvem som får ta del i den offentlige samtalen, og hvilke ideer som dominerer, har de siste tiårenes digitale medieteknologi fundamentalt endret tilgangen til og spredningen av informasjon og meningsytringer. Og slik nye medier tidligere, fra trykkekunsten til levende bilder, ga nye verktøy for å opplyse, og overbevise, men også til å fordreie og manipulere, preges også dagens offentlighet av en økende tvil knyttet til ytringers grunnlag og hensikter.⁹ Det nye medielandskapet sår tvil om hvorvidt «markedsplassen for ideer» som ytringsfriheten skal garantere, fungerer etter hensikten.

For det tredje har vi de senere årene sett en økt oppmerksomhet om akademias rolle. Den akademiske friheten – forskeres mulighet til fritt å utforske, komme fram til og formidle ny kunnskap – er tett knyttet til ytringsfrihet, men friheten kan utfordres av både reformer knyttet til målstyring og tellekanter og av lojalitets- og konformitetspress.¹⁰ Deler av academia har dessuten vist seg å være viktige premissleverandører for nye måter å forstå ytringsfrihet på. Fokuset på at ytringer kan forvolde minoriteter skade, er i de senere tiårene knyttet til en form for politisk mobilisering som har hatt universiteter og studentmiljøer som en viktig base, i første rekke i en amerikansk kontekst. Hva er situasjonen i Norge? Hvor opplever norske forskere at grensene går for hva de kan ytre seg om i offentligheten, og hvordan erfarer de ytringsrommet internt i academia?

7 Bleich, *The Freedom to Be Racist?* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Waldron, *The Harm in Hate Speech*. (Cambridge: Harvard University Press, 2012).

8 Strossen, *Hate*. (New York: Oxford University Press, 2018); Rauch, *Kindly Inquisitors*. (Chicago og London: University of Chicago Press, 2013).

9 Jacobsen, *Etter Charlie Hebdo*. (Oslo: Forlaget Press, 2016).

10 Se f.eks. Tjora, red., *Universitetskamp*. (Oslo: Spartacus forlag, 2019); Thue mfl., *Et ytringsklima under press?* (Oslo: Senter for profesjonsstudier, OsloMet, 2021).

YTRINGSFRIHET OG OFFENTLIGHET – SOSIOLOGISKE PERSPEKTIVER

Juristen Anine Kierulf definerer ytringsfrihet som «friheten til å gi uttrykk for det du mener».¹¹ I liberale rettsstater som den norske har ytringsfriheten en sterk juridisk beskyttelse. Ytringsfrihetens kanskje viktigste funksjon er å verne om og tilrettelegge for en aktiv og kritisk offentlighet – selve grunnlaget for demokratiet. Slik sett bygger den juridiske forståelsen av ytringsfrihet på en habermasiansk forståelse av offentligheten, som vektlegger sannhetssøken, bygger på utveksling av rasjonelle argumenter og er åpen for kritisk meningsbrytning. Når ytringsfriheten må vike for andre hensyn, skal disse i utgangspunktet være klart avgrensede og begrunnet i at ytringsfriheten i seg selv er tjent med at visse typer utsagn er straffbare. Dette er for eksempel prinsippet bak ulike former for hatlovgivning, som forbyr diskriminerende eller hatefulle ytringer knyttet til individers eller gruppers hudfarge, etnisitet, religion, livssyn, funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Men ytringsfrihet handler ikke bare om juss, som Kierulf også påpeker. Selv i en liberal rettsorden som den norske kan ikke ytringsfrihetens vilkår beskrives uttømmende gjennom regler for rettslig vern og statlig sensur. Lovverket definerer ikke hvilke budskap som er sanne og troverdige, eller hva som er løgn eller desinformasjon. Dessuten er hva som overlates til sosiale normer, og hva som blir gjenstand for lovgivning, i kontinuerlig endring. Jussen knyttet til ytringsfrihet er i stadig bevegelse og uttrykk for endringer i politikk og samfunnsliv.¹² For eksempel har paragrafene knyttet til hatlovgivning blitt endret de senere år, der hatefulle ytringer knyttet til funksjonsnedsettelse og kjønnsuttrykk nylig har kommet inn og blitt rettslig regulert. Samtidig er det ikke veldig lenge siden at blasfemiparagrafen ble fjernet, og at forbudet mot flaggbrenning ble opphevet.

Også den juridiske *praksisen* endres over tid: Lovgivningen knyttet til hva som utgjør en hateful ytring, kan vanskelig skilles fra juridisk skjønn og fortolkning. For eksempel ble en kvinne i 2020 dømt av Høyesterett til ubetinget fengsel for å ha skrevet en hateful Facebook-kommentar rettet mot samfunnsdebattant Sumaya Jirde Ali. Slik fastsettes en norm for senere domsavsigelser. Endringene i lovverket og lovens bruk i praksis kan dermed ikke sees atskilt fra den løpende samfunnsdebatten om hvilke normer som skal gjelde i offentligheten. Dette samspillet mellom juss, politikk og endrede sosiale og kulturelle normer blir tydelig

11 Kierulf, *Hva er ytringsfrihet*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2021), 12.

12 Østrem, *Hatefulle ytringer*. (Oslo: Cappelen Damm, 2021).

hvis vi løfter blikket og sammenligner med lovgivningen i andre liberale demokratier enn det norske. Ulike land har valgt forskjellige løsninger – som følge av ulike historiske erfaringer og ulik politisk kultur.¹³

Når det kommer til stykket, er det likevel ikke lovparagrafer som avgjør hvem som slipper til i den offentlige debatten. Den formelle *retten* til å ytre seg følges ikke nødvendigvis av en opplevd *mulighet* til å delta. Tilbaketrekning fra offentligheten som følge av hets og sjikane, eller selvsensur som følge av moralsk stigmatisering, er sosiale mekanismer som regulerer deltakelsen i det offentlige rom.¹⁴ Å studere hvordan slike mekanismer virker, ligger i kjernen av det vi her kaller en *sosiologisk tilnærming til ytringsfrihet*. Til grunn for denne tilnærmingen ligger et syn på offentligheten som et rom preget like mye av konflikt, maktkamp og uformelle normer for hva man kan si, og hvem som får delta, som av juridiske spilleregler.¹⁵

En sosiologisk tilnærming til ytringsfrihet er nært knyttet til begreper som erfart *ytringsrom* der sosiale normer til sammen danner en *ytringskultur*. Det er imidlertid viktig å understreke at denne måten å forstå ytringsfrihet på ikke betyr at vi utvider spørsmålet til å gjelde enhver form for uenighet, polarisering eller konflikt som oppleves ubehagelig. Ytringsfrihet slik vi definerer begrepet her, kommer først i spill idet et argument defineres som *uønsket* i den offentlige sfæren, som noe man ikke ønsker at skal ytres i det hele tatt, og der avsenderen ikke anerkjennes som en legitim samtalepartner. Implikasjonen er dermed at avsender og/eller ytring fjernes eller stenges ute – ved sosiale sanksjoner og/eller via lov.

Hvordan en slik utstøting foregår, kan illustreres gjennom innsikter fra medie-viteren Daniel C. Hallin¹⁶ og sosiologen Jeffrey Alexander,¹⁷ som på ulikt vis har studert offentlighetens virkemåte. Hallin forestiller seg den offentlige sfæren som et stort og fritt rom for ulike synspunkter og debatt, kun avgrenset av en kjerne av ubestridbare, beskyttede verdier innerst og en yttergrense som markerer det grenseoverskridende og tabubelagte, lengst ut. Utenfor yttergrensen finner vi de aktørene og de ytringene som til enhver tid defineres som illegitime. Grensen kan imidlertid være mer eller mindre tydelig – absolutt eller porøs. Det vil også være kamper om akkurat hvor grensen går, om hvilke synspunkter som er akseptable, og hvilke aktører som er legitime i rommet for offentlig debatt.

13 Bleich, *The Freedom to Be Racist?*

14 Midtbøen mfl., *Boundary Struggles*.

15 Se Midtbøen mfl., «Boundary-Making in the Public Sphere: Contestations of Free Speech» og Enjolras, «Boundary Work in the Public Sphere.» Begge kapitler i Midtbøen mfl., *Boundary Struggles*.

16 Hallin, *We Keep America on Top of the World*. (London: Routledge, 1994).

17 Alexander, *The Civil Sphere*. (Oxford: Oxford University Press, 2006).

Alexander¹⁸ argumenterer for at liberale demokratier bygger på en lang historie der ideer og dokumenter i form av konstitusjoner, internasjonale konvensjoner og nøkkelverk innen filosofi og etikk meisler ut hva som utgjør en kjerne av universelle verdier og grunnleggende normer – deriblant erklæringer om alle menneskers grunnleggende friheter og ukrenkelige rettigheter. Samtidig vil det alltid – i ulik grad og i ulike epoker – pågå en strid rundt hva den indre kjernen skal romme, og hvordan den skal utvides eller strammes inn. Man skal ikke langt tilbake i historien for å se at kamper som i dag virker fjerne og arkaiske, bidro til grunnleggende endringer knyttet til nye gruppers inkludering i den universelle og vernede kjernen for menneskeverd – det være seg formell likebehandling av ulike etniske grupper, likestilling mellom kjønnene eller anerkjennelsen av seksuelle minoriteters rettigheter. Når slike endringer skjer, typisk som resultater av omfattende rettighetskamper, vil også yttergrensene som definerer hvilke ytringer som utgjør illegitime avvik og tabuer, bli mer porøse og endres, enten de har vært regulert av lov eller gjennom sosial ekskludering og stigmatisering.

Med vår forståelse av ytringsfrihetsbegrepet til grunn kan altså den offentlige sfæren sies å eksistere i det store mellomrommet mellom en indre kjerne og en ytre grense. I denne sfæren brytes argumenter mot hverandre, og det er argumentasjon, ikke ekskludering, som er det grunnleggende prinsippet.¹⁹ Dette er altså rommet der ytringsfriheten i all hovedsak gjelder, eller skal gjelde. Men det er likevel ikke gitt at diskusjoner i den offentlige sfæren har en form som tilfredsstillende idealene i det *drøftende* eller *deliberative demokratiet*.²⁰ En bærende idé for teoretikere som Jürgen Habermas, Hannah Arendt og John Rawls er at offentligheten skal bygges rundt en rasjonell argumentasjon, der deltakerne er i stand til å se vekk fra sine særinteresser, og der oppslutning om det beste argumentet og ideen om en offentlig fornuft (*public reason*) gjør det mulig å oppnå enighet om den beste løsningen.²¹ Andre teoretikere er mer kritiske til idealet om rasjonelt fundert enighet, dels fordi de mener det er uoppnåelig i praksis, dels fordi de mener at en representativ demokratisk debatt i sin natur handler om at særinteresser kjemper mot hverandre. Offentligheten er, slik blant andre den politiske filosofen Seyla Benhabib²²

18 Alexander, *The Civil Sphere*.

19 Rauch, *The Constitution of Knowledge*. (New York: The Brookings Institute Press, 2021).

20 Ferree mfl., «Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies.» *Theory and Society* 31, no. 3 (2002): 289–324.

21 Calhoun, «Facets of the Public Sphere: Dewey, Arendt, Habermas.» I *Institutional Change in the Public Sphere*, redigert av Engelstad mfl., Berlin: De Gruyter, 2017.

22 Benhabib, «The Embattled Public Sphere: Hannah Arendt, Juergen Habermas and Beyond.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, no. 90 (1997): 1–24.

ser det, dermed ikke bare et rom for rasjonell meningsutveksling, men også en arena for å utfordre skjulte hierarkier, maktmisbruk og dominans.

Også den politiske teoretikeren Chantal Mouffe mener at offentligheten er grunnleggende preget av motstridende interesser, maktkamp og konflikt.²³ Fordi politikk, slik Mouffe ser det, bygger på grunnleggende motsetningsforhold mellom ulike særinteresser, kollektive identiteter og kamp om makt og innflytelse, er det fåfengt å ha universell enighet som mål. Skarp uenighet er ikke bare uunngåelig, men også nødvendig og grunnleggende *positivt* i en velfungerende demokratisk offentlighet. Som Mouffe selv uttrykker det: «Confrontation is the very condition of a vibrant democracy.»²⁴ Men også for henne må offentligheten hvile på noen grunnregler, som respekt for retten til uenighet og motargumentasjon. Dette offentlighetsrommet er det Mouffe kaller *agonistisk*, der man kjemper om (definisjons)makten innenfor regulerte prosedyrer eller spilleregler som alle involverte aksepterer som legitime. Alternativet til en slik «konfliktfylt konsensus» der meningsmotstandere er enige om å være uenige, er ifølge Mouffe *antagonismen*. Når et offentlig ordskifte beveger seg fra agonisme til antagonisme, forandrer også maktkampen karakter – fra en kamp om hegemoni blant opponenter til en kamp om overlevelse i en offentlighet der man enten er venn eller fiende – innenfor eller utenfor.

Skillet mellom agonisme og antagonisme bidrar til å sette ord på situasjoner der meningsmotstanderes enighet om være uenige – det religionssociologen Lars Laird Iversen har kalt «uenighetsfellesskap»²⁵ – transformeres til en venn/fienderetorikk. Alexander²⁶ knytter dette direkte til en binær eller tosidig kamp om inklusjon og eksklusjon, der de fleste kjemper for å bli definert på «rett side» av det gode, det rasjonelle og det sanne, og motsatt vil forsøke å definere den andre, fienden, som ond, umoralsk, irrasjonell og farlig for det fellesskapet som en felles offentlighet utgjør. Slik kan agonisme slå over i fiendtlig antagonisme, der ideologisk og politisk polarisering – uenighet om verdisyn og politiske veivalg – slår over i *affektiv polarisering*,²⁷ der meningsmotstandere i økende grad oppfattes som grunnleggende umoralske eller truende. Da er man i en situasjon der også ytringsfriheten kommer i spill fordi motparten ikke anerkjennes som en verdig deltaker med legitime synspunkter.

23 Mouffe, *On the Political*. (London og New York: Routledge, 2005); Mouffe. *Agonistics: Thinking the World Politically*. (New York: Verso, 2013).

24 Mouffe, *Agonistics*, s. 7.

25 Iversen, *Uenighetsfellesskap*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2014).

26 Alexander, *The Civil Sphere*.

27 Iyengar mfl., «The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States.» *Annual Review of Political Science* 22, no. 1 (2019): 129–46.

Det er viktig å presisere at ideer og sosiale bevegelser som i sin samtid ble sett på som illegitime, truende og samfunnsnedbrytende, og dermed holdt utenfor uenighetsfellesskapet, i ettertid har blitt inkludert som selvsagte samtalepartnere i offentligheten. Det har gjerne skjedd *etter* at de har sprenget grensene for det avvikende og uønskede og kjempet seg til en plass i den offentlige sfæren. Kvinne- og borgerrettighetsbevegelsene er nærliggende eksempler her. Ideer og grupper kan altså befinne seg helt utenfor eller i den gråsonen der kampen om anerkjennelse og inkludering foregår. Med filosofen Nancy Fraser²⁸ kan man beskrive dem som marginaliserte subkulturer, som gradvis bygger seg opp til å bli «motoffentligheter». Etter hvert vil noen av dem ta steget inn i det fellesskapet som en bredere offentlighet utgjør, og deres grunnleggende rettigheter blir en del av den beskyttede kjernen av vernede verdier. Hvilke ideer og grupper som ender opp med å ta slike steg, er imidlertid vanskelig å forutse. Spørsmålet er dessuten om kamper for anerkjennelse – det være seg av identitet eller synspunkter – som i dag finner sted innenfor en digitalisert og global medievirkelighet, vil resultere i enighet om et nytt utvidet fellesskap eller snarere i splittelse og konflikt også på lengre sikt.

OFFENTLIGHETENS INFRASTRUKTUR

Vi har hittil befattet oss med en grunnleggende og ganske abstrakt forståelse av offentligheten og dens grenser og dynamikk, der vi forestiller oss offentligheten som et rom avgrenset av en indre og ytre grense. Det kan imidlertid også være fruktbart å betrakte offentligheten ikke bare som én integrert sfære, men også som ulike deloffentligheter eller felt som eksisterer side om side, som til dels kommuniserer internt, til dels på tvers. Engelstad og kolleger opererer for eksempel med en idé om offentligheten som en konstellasjon bestående av ulike arenaer for meningsutveksling.²⁹ Mediene, academia, kunst- og kulturfeltet og sivile og religiøse organisasjoner har for eksempel alle sine atskilte sfærer med egne former og flater for kommunikasjon, men som også kommuniserer seg imellom i det bredere rommet for offentlig debatt. De nettverkene og kanalene som formidler og sprer informasjon og argumentasjon innad i ulike deloffentligheter og mellom dem, ut til en allmenn offentlighet, er det vi gjerne omtaler som offentlighetens *infrastruktur*.

28 Fraser, «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy.» I *Habermas and the Public Sphere*, redigert av Calhoun, 109–42. (Cambridge, MA: MIT Press, 1992).

29 Engelstad mfl., «Introduction: The Public Sphere in Change. Institutional Perspectives on Neo-Corporatist Society.» I *Institutional Change in the Public Sphere*, redigert av Engelstad mfl. (Berlin: De Gruyter, 2017).

Offentlighetens infrastruktur består slik av en rekke aktører og institusjoner som preger det store rommet for kunnskapsdannelse, formidling og debatt. Nøkkelinstitusjoner og -profesjoner er de som på ulikt vis skaper og formidler ny kunnskap og gir perspektiver på virkeligheten, som medieinstitusjoner og akademia.

Historisk har staters forsøk på å kontrollere og styre hva folk tenker, blitt vurdert som hovedtrusselen mot ytringsfriheten. Grunnloven definerer derfor et konstitusjonelt vern mot statlig sensur, der individer, institusjoner og samfunnsfelt – eller deloffentligheter – er sikret uavhengighet fra statlig innblanding. Vernet mot statlig innblanding gjenspeiles blant annet i prinsippene om journalistisk uavhengighet og kunstnerisk og akademisk frihet, der aktører på disse feltene selv definerer sine etiske prinsipper og profesjonelle normer, samtidig som de forholder seg til kjørereglene i den større offentligheten. Denne formen for selvregulering begrunnes i at både akademia og presse har pålagt seg et spesielt samfunnsansvar knyttet til å formidle etablert og ny kunnskap (akademia) og løpende nyheter og debatt (nyhetsmediene), basert på vitenskapelige prinsipper og profesjonelle normer.³⁰

En fri og mangfoldig offentlighet skal altså bygges på statlig ikke-innblanding og uavhengighet. Grunnloven i Norge gir imidlertid staten en aktiv rolle knyttet til å *legge til rette for* at borgerne har tilgang til et mangfold av ytringer og informasjon. I Grunnlovens § 100 slås det fast at staten har et særlig ansvar for sikre borgernes informasjonsfrihet ved å tilrettelegge for en god infrastruktur for ytringsfrihet, deliberasjon og sannhetssøken.³¹ Staten har altså ikke bare et ansvar for selv ikke å blande seg inn i og begrense debatter i ulike deloffentligheter; den har også et ansvar for at andre aktører – basert på markedskrefter eller andre former for dominans – ikke får dominere offentlighetens infrastruktur på en ensidig måte som begrenser ytringsrommet, mangfoldet og informasjonsfriheten. Prinsippet om en infrastruktur som legger til rette for informasjonsfrihet, utgjør grunnlaget for at Norge har en kultur- og mediepolitikk der målet er å sikre mangfold i informasjonskilder via ulike former for støtteordninger til aviser, tidsskrifter, bokinnkjøp til biblioteker og en offentlig kringkasting.³²

I dag, som i tidligere tider, har det oppstått tvil og uro rundt hvordan denne infrastrukturen fungerer. Ny medieteknologi og nye forretningsmodeller har revolusjonert både hvordan vi kommuniserer med hverandre, og tilgangen vi har til informasjon på en måte som få kunne ha forestilt seg for noen tiår tilbake. Endringen av medielandskapet som først internett i seg selv og senere sosiale medier

30 Jakobsen, *Etter Charlie Hebdo*.

31 NOU 1999: 27, «Ytringsfrihed bør finde Sted.» *Forslag til ny Grunnlov § 100*. (Oslo: Justis- og politidepartementet, 1999).

32 Moe mfl., *Informerte borgere?* (Oslo: Universitetsforlaget, 2019).

og smarttelefoner har brakt med seg, innebar en enorm demokratisering av offentlig debatt. Med ny teknologi og nye plattformer fikk individer og grupper muligheter til å uttrykke sin mening uten at tradisjonelle autoriteter, som journalister eller redaktører, kontrollerte tilgangen til massekommunikasjon. Slik ga det nye medielandskapet en ny infrastruktur for ytringsfrihet og for informasjonsfrihet for befolkningen.

Men der optimismen på begynnelsen av 2000-tallet var knyttet til alle mulighetene den nye medieteknologien ga, har bekymringen vokst i takt med erkjennelsen av at dette er informasjonsnettverk som ikke bare tilrettelegger for informasjonsutveksling og uenighetsfellesskap. Disse nettverkene er bygget opp slik at de budskapene som vekker sterkest reaksjoner og affekt, sprer seg raskest – med nettmobber som forfølger enkeltindivider på sosiale medier, hets og hat mot sårbare minoritetsgrupper og kalkulert desinformasjon og manipulering av sannheten som resultat. Ikke minst er selve spillereglene – det vil si algoritmene – utilgjengelige og skjult for den enkelte deltaker. De nye medieplattformene styres av globale økonomiske aktører som tilbyr en kommunikasjonsstruktur der folk får delta «gratis» mot at selskapene tapper og lagrer informasjon om dem, som selges, slik at kommersielle aktører kan få personlig skreddersydd reklame og markedsføring.

Dette er en infrastruktur for informasjon som har satt grupper og politiske fløyer opp mot hverandre og brakt det vi tidligere har omtalt som affektiv polarisering, til uante nivåer i et land som USA. Ifølge forfatteren og journalisten Jonathan Rauch har den nye infrastrukturen også rystet samfunnets grunnleggende *kunnskapsinstitusjoner* i grunnvollene.³³ Med kunnskapsinstitusjoner menes alle sentrale institusjoner som har som ideal å beskrive virkeligheten sannferdig, som journalistikken og academia, men også rettsvesen og offentlig byråkrati. Rauch mener ikke at disse institusjonene alltid er sannhetssøkende i praksis. Poenget er at til tross for svakheter og mangler har etablerte kunnskapsinstitusjoner forpliktet seg til å følge en norm om å gi troverdige framstillinger av virkeligheten. Og her ligger utfordringen med sosiale medieplattformer og søkemotorer, som utgjør en viktig del av den nye infrastrukturen for informasjon: De er *ikke* basert på dette regulative idealet. Tvert imot er de bygget opp for å spre budskap der troverdighet ikke er en faktor som styrer spredning, og der trafikksystemet fremmer affekt framfor deliberasjon og moderasjon. Ifølge Rauch behøves derfor en ny informasjonsinfrastruktur som *vipper* mot sannferdighet. Det sannhetssøkende idealet er grunnlaget for konstruktiv kritikk av de eksisterende tradisjonelle institusjonene, som for eksempel de etablerte profesjonelle nyhetsmediene: Gitt at de også skal

33 Rauch, *The Constitution of Knowledge*.

tjene penger, underholde og nå et publikum, tilbyr de perspektiver som er representative, og virkelighetsbeskrivelser som er troverdige nok? Ellers sagt på en annen måte: Er de publikums tillit verdig?

I denne boken skal vi se nærmere på hvordan den norske befolkningen forholder seg til et nytt medielandskap og til de maktstrukturene som styrer informasjonsfriheten og ytringsfriheten. Er den norske befolkningen aksepterende, på vakt eller resignert i møte med algoritmenes makt over informasjonsflyten? Vi skal også se nærmere på hvordan befolkningen forholder seg til tradisjonelle medier og deres portvoktere: Har befolkningen tillit til journalister og redaktører? Aviser, radio og TV er fortsatt sentrale infrastrukturer for informasjonsfrihet og ytringsfrihet, og befolkningens opplevelse av hvorvidt de kan stole på det som ytres der, og hvorvidt hele spekteret av meninger slipper til, er sentralt for det bildet av ytringsfrihet som befolkningen har. Hittil har vi visst lite om hva som kjennetegner holdninger til og erfaringer av ytringsrommet på sosiale medier blant dem som deltar i sterkest grad i debatter der. I denne boken skal vi også se nærmere på denne gruppen, som på mange måter preger inntrykket av den offentlige debatten i dag.

YTRINGSFRIHET I AKADEMIA

Det nye medielandskapet gir altså ikke bare nye muligheter for uredigert meningsutveksling, det har også hatt innvirkning på statusen til sannhet, fakta og kunnskap i offentligheten. Nye stemmer og nye nettverk av informasjon har fått mulighet til å rokke ved etablerte sannheter og ved tradisjonelle forvaltere av kunnskap. Dette gjelder tradisjonelle redaksjonelle medier, men også ekspertkunnskap og forskning. I denne boken ser vi derfor ikke bare på hvordan den norske befolkningen oppfatter grensene for ytringsfrihet og opplever det nye medielandskapet, vi ser også nærmere på akademia som et spesifikt felt for kunnskapsproduksjon, og på forskeres opplevelse av betingelsene for kunnskapsformidling og perspektivmangfold.

Ved å ta et dypdykk i akademia forsøker vi å se på ytringsfrihet og informasjonsfrihet i sammenheng: Når man skal diskutere et sosialt, kulturelt eller politisk spørsmål i offentligheten, er det av stor betydning om debattantene har tilgang til kunnskap om saksfeltet. For at befolkningen skal ha tilgang på kunnskap, og da helst et bredt spekter av kunnskap, må forskerne ha rom til å produsere og formidle kunnskap relativt fritt. Dersom kunnskapsproduksjon og formidling i for stor grad styres av myndighetenes politiske ønsker eller markeds mekanismer, av politiske eller faglige trender, eller av frykt for represalier eller latterliggjøring, kan relevant kunnskap, bredde i kunnskapstyper og motekspertise hindres i å nå befolkningen,

beslutningstakere eller de gruppene som kunne trenge den. Informasjonsfrihet og forskernes ytringsfrihet henger altså sammen. Derfor er det relevant å spørre: Hva er betingelsene for perspektivmangfold i forskernes produksjon og formidling av kunnskap i Norge i dag?

Prinsipielt og juridisk står ytringsfriheten spesielt sterkt innen akademia.³⁴ Den lovfestede akademiske friheten skal sikre at forskere fritt kan søke kunnskap og få sine resultater vurdert ut ifra faglige og vitenskapelige kriterier. Den akademiske friheten gir dessuten forskere frihet til å kritisere administrative forhold på egen arbeidsplass.³⁵ Og forskere skal fritt kunne formidle kunnskap i undervisning, i ulike faglige fora samt til medier og allmennhet.

Den akademiske friheten er dessuten tett knyttet til en av ytringsfrihetens begrunnelser, nemlig sannhetssøken: Det er bare gjennom en fordomsfri og åpen brytning mellom konkurrerende perspektiver og ideer at sannhetssøken kan drives godt. Dermed er det også en tradisjon for å hevde at det skal være særskilt høyt under taket for kontroversielle tanker og ideer innen akademia. Spørsmålet er likevel hvor romslig og mangfoldig ytringsrommet i akademia oppleves fra innsiden. Slik ytringsfrihet og ytringsrom generelt reguleres og begrenses av en rekke andre normer og mekanismer enn de juridiske, er de praktiske vilkårene for forskernes ytringsfrihet avhengig av en rekke ikke-juridiske grenseoppganger og normer. Også i akademia kan det frie ord være utsatt for ulike former for press og gruppedynamikker, det være seg gjennom tendenser til faglige skylapper, konsensusorientering, institusjonelle belønningsstrukturer og insentiver eller frykt for negative konsekvenser av å delta i polarisert offentlig debatt.³⁶ Akademiske institusjoner skal i prinsippet være bygget opp for å motvirke tendenser til gruppetenkning og lojalitetspress. I denne boken studerer vi hvordan denne takhøyden er ivarettatt, eller om rommet begrenses på måter som hindrer fri faglig og vitenskapelig utforskning og formidling. Dette angår både forskningens kvalitet og publikums tillit til vitenskapelig fundert kunnskap.

Blant spørsmålene vi reiser, er om de institusjonelle rammene for kunnskapsproduksjon og -formidling bidrar til at forskere oppfyller sitt samfunnsoppdrag med å levere kunnskap til den offentlige debatten. Videre spør vi om det vi kan kalle *politisert forskning*, og ikke minst *ensidig* politisert forskning, er en utfordring for kunnskapsmangfoldet i norsk offentlighet. Det har i senere år vokst fram en bekymring internasjonalt for at særlig samfunnsvitenskapelig og humanistisk fag-

34 Strømme, *Ytringsfrihet i akademia*. ISF-rapport 2020:14. (Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2020).

35 Strømme, *Ytringsfrihet i akademia*.

36 Thue mfl., *Et ytringsklima under press?*

kunnskap er preget av forskere som står svært nær hverandre i sine grunnleggende verdier og politiske orientering. Noen studier hevder at hvilke politiske holdninger en forsker har, får konsekvenser for hvilke problemstillinger som ansees relevante, hvordan man undersøker dem, hvilke konklusjoner man trekker, og hvordan funn publiseres og spres.³⁷ Dersom forskere på bestemte fagfelt har en tendens til å inneha de samme politiske holdningene, kan dette innebære en ensidighet eller skjevhet i hvilke problemstillinger og perspektiver som får fokus og undersøkes.

Det er imidlertid ikke gitt hvor skillelinjene mellom fag og politikk skal trekkes. I Max Webers klassiske tekst om vitenskapen som et kall³⁸ løfter han fram betydningen av å holde empiriske analyser av faktiske forhold klart atskilt fra politiske eller normative vurderinger av hvordan ting bør være. En slik «puristposisjon»³⁹ er imidlertid bare én av flere tenkelige forskerroller. Som sosiologen Michael Burawoy har påpekt, vil noen velge seg en «profesjonell» forskerrolle med fokus på fagintern diskusjon og avstand til politiske spørsmål, andre vil være mer opptatt av forskningens samfunnsrelevans, mens andre igjen vil ta en eksplisitt maktkritisk eller politikkrelevant posisjon.⁴⁰ Skillet mellom fag og politikk er dessuten vanskelig å trekke i praksis, slik studier av vitenskapelig produksjon gjerne viser.⁴¹ Det at myndighetene ønsker å finansiere forskning som belyser bestemte politiske utfordringer, er bare ett eksempel blant mange på hvordan politikk virker inn på forskningsproduksjonen. I hvilken grad befolkningen har tilgang på kunnskap som er preget av politisk orientering, handler altså om mer enn hva slags parti den enkelte forsker stemmer på, og hvordan det påvirker forskerens resultater.

Videre kan en rekke andre sosiale mekanismer innad i academia, som handler om kamper om hva som er de gode teoretiske, metodiske og tematiske tilnærmingene til ulike spørsmål, også bidra til å begrense mangfoldet av perspektiver i kunnskapsproduksjon og -formidling. Kamper mellom ulike faglige tilnærminger, det vi i kapittel 9 i denne boken kaller akademiske «stammekriger»,⁴² preger både akademiske institusjonelle strukturer og uformell samhandling i forskeres hverdag. Disse feidene kan være fruktbare, «agonistiske» brytninger av ideer som fører fag-

37 Se f.eks. Duarte mfl., «Political Diversity Will Improve Social Psychological Science.» *Behavioral and Brain Sciences* 38 (2015); Gross og Fosse, «Why Are Professors Liberal?» *Theory and Society* 41, no. 2 (2012): 127–68; Haidt. *The Righteous Mind*. (New York: Vintage Books, 2012).

38 Weber, «Science as Vocation.» *Daedalus* 87, no. 1 (1958 [1917]): 111–34.

39 Jf. Andersson, *Kampen om vitenskapeligheten*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2018).

40 Burawoy, «For Public Sociology.» *American Sociological Review* 70 (2005): 4–28.

41 F.eks. Jasanoff, red., *States of knowledge*. (London: Routledge, 2004); Gibbons mfl., *The new production of knowledge*. (London: Sage, 1994).

42 Becher og Trowler, *Academic Tribes and Territories*. (Buckingham: Open University Press, 2001).

utviklingen videre, for å bruke Mouffes begrep.⁴³ Men dersom feidene blir fiendtlige eller «antagonistiske», kan de føre til at enkelte temaer eller perspektiver underbelyses fordi forskerne ikke orker belastningen det er å jobbe med dem, eller fordi finansieringsstrukturer stopper disse fra å gjennomføres.

Vi er altså opptatt av betingelsene for sannhetssøking, perspektivmangfold og formidling i produksjon og formidling av forskning. Dette er viktig blant annet fordi disse betingelsene danner grunnlaget for hva slags tilgang befolkningen har på kunnskap, og dermed hvilket grunnlag de har for å danne seg en mening og delta i demokratiet. Som i vår tilnærming til ytringsfrihet i den bredere offentligheten er vi også når det gjelder akademia, opptatt av ytringsfrihet i vid forstand. Det innebærer at vi kartlegger barrierer mot formidling av forskning slik forskerne selv opplever det, og at vi ser nærmere på uenighet og kamper om hvilke forskerroller som er legitime, og hvor forskere trekker grensen mellom forskning og politikk.

EN NOTE OM DATAGRUNNLAG OG METODE

Analysene i denne boken bygger på flere ulike datakilder.⁴⁴ Den første kilden er en representativ befolkningsundersøkelse gjennomført høsten 2020 der deler av utvalget består av de samme individene som i tilsvarende undersøkelser gjennomført i 2013 og 2015. I 2020-runden ble alle respondentene som deltok i de to tidligere rundene av undersøkelsen, invitert til å delta. I tillegg er det trukket nye respondenter som til sammen gir et nettoutvalg på 2000 respondenter, som er representativt på kjønn, alder og utdanning. Det endelige utvalget består da av et befolkningsrepresentativt utvalg, inkludert et mindre panelutvalg.

Den andre datakilden er en spørreundersøkelse blant vitenskapelig ansatte ved norske universiteter og høyskoler, universitetssykehus og forskningsinstitutter. Spørreskjemaet ble sendt til medlemmer av Forskerforbundet, Norsk Tjenestemannslag (NTL) og tre underforeninger av Den norske legeforening. Det endelige utvalget som analyseres, er 1512 forskere med minimum 20 prosent forskningsstilling. Resultatene som presenteres, er ikke statistisk representative for alle forskere i Norge, da undersøkelsen kun omfatter forskere som er medlem av en fagforening, og forskere fra noen fagområder har deltatt mer enn andre. Blant dem som har svart på undersøkelsen, er fordelingen av kvinner og menn ganske

43 Mouffe, *Agonistics*.

44 Se metodeappendikset for en detaljert beskrivelse av de ulike datakildene. Her gis kun en kort oppsummering av hovedtrekkene.

lik sammensetningen i akademia i Norge. Fordelingen av forskere mellom fagområder og institusjonstyper er litt ulik den i forskerbefolkningen generelt, med en overrepresentasjon av medisinere. Siden totaltallene i undersøkelsen derfor ikke gir et dekkende bilde av hva forskere i Norge generelt mener, vektlegger vi variasjoner i holdninger og erfaringer mellom ansatte innenfor ulike fagdisipliner og fagområder.

Den tredje datakilden består av kvalitative dybdeintervjuer med forskere knyttet til klima-, innvandrings- og kjønnsforskning. De tre forskningsfeltene er valgt ut med sikte på å utforske erfaringer og refleksjoner hos forskere som jobber med problemstillinger som ofte får oppmerksomhet i mediene, og som er knyttet til omstridt tematikk. Dette gjorde vi for å undersøke hvordan forskere opplever det å forholde seg til offentligheten når det de forsker på, kan oppfattes som kontroversielt. Utvalget av forskere er basert på et mål om å oppnå variasjon innen hvert felt, både når det gjelder kjønn, institusjonstilknytning, alder og faglig og metodisk posisjon. Vi la også vekt på å ha med både forskere som er mye ut i offentligheten og med bred medieerfaring, og forskere som er mer tilbaketrunkne med tanke på offentlig deltakelse.

De tre datakildene gir ulik informasjon om holdninger til ytringsfrihet og offentlig deltakelse i befolkningen generelt og blant forskere i Norge. Til sammen tegnes et bredt bilde av både grensene for debatt og rommet for kunnskap i den nye offentligheten.

BOKENS OPPBYGNING OG BIDRAG

Boken består av ni kapitler, inkludert denne introduksjonen. I kapittel 2 tar Dag Wollebæk, Kjersti Thorbjørnsrud og Kari Steen-Johnsen utgangspunkt i de to motpolene i synet på ytringsfrihetens vilkår i Norge som ble skissert innledningsvis i dette kapitlet. Ut fra ulike oppfatninger av ytringers skadepotensial og i hvilken grad ytringsrommet er begrenset, identifiserer de fire nye posisjoner: en restriktiv posisjon, en klassisk liberalistisk posisjon, en motkulturell liberalistisk posisjon og en resignert posisjon. Kapitlet bidrar med et nytt veikart til hvordan ulike grupper ser på sentrale spørsmål knyttet til ytringsfrihet. Analysene tyder på at en ny politisk skillelinje kan ha oppstått i Norge, preget av at grupper som identifiserer seg til venstre politisk, i særlig grad kvinner, inntar en restriktiv posisjon der de vektlegger ytringers skadepotensial. Motsatt preges en motkulturell liberalistisk posisjon av velgere til høyre, med et tyngdepunkt blant Fremskrittsparti-velgere; her oppfattes ytringsrommet som for trangt og informasjonstilfanget som for snevert, mens ytringers skadepotensial tillegges mindre vekt.

I kapittel 3 undersøker Kari Steen-Johnsen, Audun Fladmoe og Gard Løken Frøvoll hvordan befolkningens syn på ytringsfrihet har endret seg siden vi gjennomførte vår første studie av status for ytringsfriheten i Norge. Analysene bygger på befolkningsrepresentative spørreundersøkelser gjennomført i 2013, 2015 og 2020, et datagrunnlag som gir anledning til å vurdere endring og stabilitet i holdninger til og erfaringer med ytringsfrihet, i en periode der offentlig debatt indikerer at det skjer sterke brytninger og endringer. I hovedsak tegner forfatterne et bilde av stabilitet, der befolkningens holdninger til hva man kan si, og hvilke sanksjoner som er rimelige når noen trår over grensen, i liten grad endret seg over tid. Imidlertid finner de også tendenser til en utvikling der sensitiviteten for rasisme og for ulike typer krenkelser av ulike minoritetsgrupper øker, særlig blant unge, kvinner og velgere på venstresiden. Slik viser kapitlet at det er tegn til at synet på ytringsfrihet er blitt mer politisert de senere år, der avstanden mellom venstre og høyre, kvinner og menn i synet på ytringsfrihetens vilkår og grenser har økt noe.

I kapittel 4 og 5 ser forfatterne nærmere på deltakere i debatter i sosiale medier. Audun Fladmoe, Kari Steen-Johnsen og Bernard Enjolras zoomer i kapittel 4 inn på et lite mindretall i offentlig debatt – de spesielt aktive nettdebattantene – og undersøker hvordan de skiller seg fra den øvrige befolkningen når det gjelder sosiale kjennetegn og politiske holdninger. Nettdebatter framstår ofte som «harde», med polariserte fronter og preg av ekkokamre. Spørsmålet om hvem det er som deltar, og om de skiller seg fra resten av befolkningen når det gjelder politisk ståsted og syn på ytringsfriheten, er derfor viktig. Forfatterne finner blant annet at personer på de politiske ytterfløyene, og særlig FrP-velgere, er overrepresentert blant de mest aktive nettdebattantene. De aktive skiller seg også ideologisk fra dem som ikke uttrykker meningene sine på internett, ved at de i snitt er noe mer innvandringskritiske, noe mindre opptatt av klima og miljøvern og i større grad vektlegger tradisjonelle verdier. Analysene tyder dermed på at ytterposisjonene, enten det handler om innvandringspolitikk, klimapolitikk eller andre politikkkfelt, får en større plass i nettdebatten enn i andre demokratiske fora.

I kapittel 5 tar Marjan Nadim og Kjersti Thorbjørnsrud et dypdykk i gråsonene i den offentlige debatten gjennom en analyse av kvalitative intervjuer med personer som selv deltar i opphetede, aggressive debatter på nett, og hvordan disse debattantene begrunner og legitimerer sine innlegg. Debattantene i studien har til felles at de opplever seg som motstemmer til en konsensuspreget debatt, og de forstår grenseoverskridende innlegg som et resultat av sinne og frustrasjon over å ikke bli hørt. Debattantene forklarer til dels sin egen debattstil med at de svarer på andres angrep eller senker seg ned til de andres nivå. Dette gir ny innsikt i dyna-

mikkene som oppstår i aggressive nettdebatter, hvordan debatter eskalerer, og hvordan grensene for akseptable ytringer utfordres og flyttes.

I kapittel 6 vender Hallvard Moe, Audun Fladmoe, Kjersti Thorbjørnsrud og Ulrik Finstad blikket mot infrastrukturen for ytringsfrihet – den som skal gi oss borgere tilgang til pålitelig informasjon som behøves for å kunne gjøre seg opp en mening og delta i demokratiet. Tematikken studeres gjennom å undersøke utviklingen i tillit til mediene generelt, samt gjennom analyser av befolkningens bekymring for såkalte falske nyheter og oppfatning av om journalister tilbyr upartisk informasjon uavhengig av egne politiske synspunkter. Analysene peker i ulike retninger. På den siden viser analysene at folk i liten grad er bekymret for falske nyheter. Den generelle tilliten til mediene har dessuten økt de seneste årene. På den annen side finner forfatterne også her et skille mellom et høyreorientert versus et venstreorientert publikum, der særlig FrP-velgere og det å være høyreorientert i økonomiske spørsmål, ha en kritisk holdning til innvandring og det å identifisere seg med tradisjonelle verdier er forbundet med at man ser falske nyheter som et problem og har lavere tillit til mediene enn andre. Resultatene tyder på at det under et oppløftende svar på hvordan det står til med nordmenns tillit til informasjonsinfrastrukturen, ligger dypere konfliktlinjer det er verdt å være oppmerksom på.

I kapittel 7, 8 og 9 undersøker forfatterne hvilke forhold som gjør at forskere begrenser sin formidling i offentligheten, samt hvordan politiske, institusjonelle og faglige forhold setter rammer for perspektivmangfold i akademien. Ved å kombinere surveydata blant forskere i Norge med kvalitative intervjuer med innvandrings-, kjønns- og klimaforskere ser Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen, Kjersti Thorbjørnsrud og Dag Wollebæk i kapittel 7 på hvilke faktorer som begrenser forskeres formidling av kunnskap til en bredere offentlighet. Forfatterne ser særlig på hvordan forskere på de tre nevnte forskningsfeltene selv opplever mulighetene for og begrensningene av kunnskapsformidling til offentligheten. Analysene viser at nær halvparten av forskerne i surveyutvalget forteller at de har begrenset seg i formidlingen av egen forskning. Dette er spesielt utbredt blant samfunnsvitenskapelige forskere og gjelder i særlig grad dem som jobber med innvandringsrelaterte spørsmål, kjønn og likestilling. Samtidig viser både surveyundersøkelsen og de kvalitative intervjuene at det er mange ulike grunner til at forskere begrenser seg: Det kan dreie seg om at formidling tar tid og gir liten uttelling i det akademiske systemet, en skepsis til mediedynamikken og til å bli fanget i et spill der budskapet spisses inn i en polarisert debatt, frykt for hets og sjikane eller en opplevelse av personangrep fra kolleger og manglende støtte fra arbeidsgiver. Intervjuene tyder på at forskere er ekstra forsiktige når temaet er politisk kontroversielt og dreier seg om sårbare minoritetsgrupper.

Kapittel 8 bygger på det samme datamaterialet og diskuterer betydningen av politisk og ideologisk homogenitet blant forskere for tendenser til gruppetenkning, blindsoner og moralske fellesskap basert på en grunnleggende venstreorientert orientering. Basert på surveydata undersøker Johannes Due Enstad og Kjersti Thorbjørnsrud forskernes politiske orientering og i hvilken grad denne skiller seg fra befolkningen ellers. Videre undersøker de hvordan forskerne opplever rommet for politisk mangfold i akademia. Basert på det kvalitative datamaterialet fra to forskningsfelt – kjønn og likestilling og innvandring – undersøkes videre hvordan forskerne selv håndterer forholdet mellom fag og politikk. Analysene viser at selv om et flertall blant forskerne ikke ser manglende politisk meningsmangfold i akademia som et problem, er det en betydelig andel som gjør det, og andelen er høyest blant samfunnsvitere og humanister – der den politiske homogeniteten er sterkest. Forskerne som er intervjuet, peker på både vitenskapelige og sosiale konsekvenser av slik politisk homogenitet. Vitenskapelig sett dreier det seg om en bekymring over at sentrale spørsmål ikke blir stilt og utforsket fordi de ikke oppfattes som relevante. Sosialt sett dreier det seg om en opplevd risiko for å bli utstøtt av fellesskapet dersom man gir uttrykk for oppfatninger som går på tvers av rådende ideologiske normer.

I kapittel 9 undersøker Marte Mangset, Arnfinn H. Midtbøen og Dag Wollebæk betydningen av andre interne forhold i akademia for ytringsrommet og for rommet for fri faglig utforskning. Både i spørreundersøkelsen og i de kvalitative intervjuene med kjønns-, innvandrings- og klimaforskere gir forskerne klart uttrykk for at finansieringsstrukturene er det som først og fremst hindrer dem i å realisere sine forskningsideer. Samtidig viser analysen av de kvalitative intervjuene at en rekke «stammekriger» mellom ulike faglige undergrupper i hvert forskningsfelt, og de institusjonelle strukturene som opprettholder disse, også bidrar til å skape et krevende ytringsklima – særlig på noen politisk betente felt hvor fag og politikk kobles sammen. Analysen tyder på at diskusjoner og kritikk forskere imellom, hvilken form de tar, og hvilke institusjonelle strukturer de bygger på, er underkommuniserte, men viktige forhold som påvirker opplevelsen av ytringsfrihet og rommet for perspektivmangfold i akademia.

AVSLUTNING

Vi startet dette introduksjonskapitlet med å peke på to motpoler i synet på ytringsfrihetens vilkår i Norge i dag – at ytringsrommet er for trangt og begrensende, eller snarere for åpent, slik at skadelige ytringer får florere. Disse motpolene vil leserne møte igjen, i ulike former, i mange av kapitlene i denne boken. Årsaken er at de

representerer et omdreiningspunkt for mange av dagens offentlige debatter om ytringsfrihet, og at vi gjenfinner dem som sentrale skillelinjer i befolkningens syn på ytringsfrihet i Norge i dag.

En sentral målsetting med boken er å ta bekymringene for ytringsfrihetens vilkår på alvor, via grundige empiriske undersøkelser av betingelsene for offentlig deltakelse i den norske befolkningen og blant norske forskere. Ved å bygge videre på våre tidligere studier fra 2013 og 2015 har vi kunnet undersøke endringer i befolkningens syn på ytringsfrihet over tid. Gjennom et eget datasett om særlig aktive nettdebattanter, samt intervjuer med debattanter som deltar i opphetede og kontroversielle nettdebatter, bidrar vi med ny innsikt om grupper som setter et særlig preg på offentlig (nett)debatt. Og gjennom en helt ny spørreundersøkelse blant norske forskere og kvalitative dybdeintervjuer med forskere på områder som får et særlig søkelys i offentligheten, har vi hatt anledning til å analysere hvordan forholdene er for kunnskapsproduksjon og formidling i norsk akademia. Dette gir empirisk surstoff til debatter som ofte ikke forholder seg til systematiske empiriske studier, eller som bygger på situasjonen i USA, Storbritannia og andre land der utfordringene kan være annerledes enn i Norge.

Med utgangspunkt i disse nye dataene, og vår sosiologiske tilnærming til ytringsfrihet, kan vi peke på trekk ved ytringsfrihetens vilkår i Norge i dag og risse opp grensene for debatt og rommet for kunnskap i en ny offentlighet. Det er høy stabilitet i befolkningens oppslutning om ytringsfrihetens grunnideer, men det er likevel en økende sensitivitet for krenkelsers og en økende avstand mellom høyre- og venstresiden, og mellom menn og kvinner. Tilliten til norske medier har økt generelt i befolkningen, men samtidig har særlig velgere på høyresiden mindre tillit til at de tilbys balansert informasjon. Disse funnene kan sees i sammenheng med at nettopp de som befinner seg langt til høyre politisk, også er overrepresentert blant de særlig aktive nettdebattantene. Det er kanskje ikke overraskende at også i Norge ligger forskerne politisk til venstre for befolkningen, og at forskere som tilhører et ideologisk mindretall, opplever rommet for meningsmangfold i akademia som trangt. Samtidig finner vi at det også er andre faktorer enn politisk ståsted som virker inn på forskeres formidling og opplevelse av ytringsfrihet, som en skepsis til tabloide medieoppslag, finansieringsstrukturer og faglige «stamme-kriger» forskere imellom.

Vi finner altså nye svar, nyanser og dybde på tvers av de mange polariserte og hissige debattene om ytringsfrihet i dagens Norge. Samtidig dokumenterer boken at ulike syn på spørsmål knyttet til ytringsfrihet og informasjonsfrihet utgjør en gryende politisk konfliktlinje, der befolkningen grupperer seg på nye og kanskje uventede måter i synet på hva trusselen mot ytringsfriheten består i.

REFERANSER

- Alexander, Jeffrey C. *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Andersson, Mette. *Kampen om vitenskapeligheten: Forskningskommunikasjon i et politisk betent felt*. Oslo: Universitetsforlaget, 2018. <https://doi.org/10.18261/9788215030036-2018>.
- Becher, Tony og Paul Trowler. *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Buckingham: Open University Press, 2001.
- Benhabib, Seyla. «The Embattled Public Sphere: Hannah Arendt, Juergen Habermas and Beyond.» *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, no. 90 (1997): 1–24.
- Burawoy, Michael. «For Public Sociology.» *American Sociological Review* 70 (2005): 4–28.
- Calhoun, Craig. «Facets of the Public Sphere: Dewey, Arendt, Habermas.» I *Institutional Change in the Public Sphere: Views on the Nordic Model*, redigert av Fredrik Engelstad, Håkon Larsen, Jon Rogstad og Kari Steen-Johnsen. Berlin: De Gruyter, 2017.
- Duarte, José L., Jarret T. Crawford, Charlotta Stern, Jonathan Haidt, Lee Jussim og Philip E. Tetlock. «Political Diversity Will Improve Social Psychological Science.» *Behavioral and Brain Sciences* 38 (2015): e130. <https://doi.org/10.1017/S0140525X14000430>
- Engelstad, Fredrik, Håkon Larsen, Jon Rogstad og Kari Steen-Johnsen. «Introduction: The Public Sphere in Change. Institutional Perspectives on Neo-Corporatist Society.» I *Institutional Change in the Public Sphere: Views on the Nordic Model*, redigert av Fredrik Engelstad, Håkon Larsen, Jon Rogstad og Kari Steen-Johnsen. Berlin: De Gruyter, 2017.
- Enjolras, Bernard, Terje Rasmussen og Kari Steen-Johnsen (red.). *Status for ytringsfriheten i Norge. Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord, Institutt for samfunnsforskning, Fafo og Institutt for medier og kommunikasjon, UiO, 2014.
- Enjolras, Bernard. «Boundary Work in the Public Sphere.» I *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn H. Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Ferree, Myra Marx, William A. Gamson, Jürgen Gerhards og Dieter Rucht. «Four Models of the Public Sphere in Modern Democracies.» *Theory and Society* 31, no. 3 (2002): 289–324.
- Fraser, Nancy. «Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy.» I *Habermas and the Public Sphere*, redigert av Craig Calhoun, 109–42. Cambridge, MA: MIT Press, 1992.
- Gibbons, Michael, Camille Limoges, Helga Nowotny, Simon Schwartzman, Peter Scott og Martin Trow. *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage, 1994.
- Gross, Neil og Ethan Fosse. «Why Are Professors Liberal?» *Theory and Society* 41, no. 2 (2012/03/01 2012): 127–68. <https://doi.org/10.1007/s11186-012-9163-y>
- Haidt, Jonathan. *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Vintage Books, 2012.
- Hallin, Daniel. *We Keep America on Top of the World: Television Journalism and the Public Sphere*. London: Routledge, 1994.
- Iyengar, Shanto, Yphtach Lelkes, Matthew Levendusky, Neil Malhotra og Sean J. Westwood. «The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States.» *Annual Review of Political Science* 22, no. 1 (2019): 129–46. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>.
- Iversen, Lars Laird. *Uenighetsfelleskap: Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- Jacobsen, Kjetil. *Etter Charlie Hebdo. Ytringsfrihetens krise i historisk lys*. Oslo: Forlaget Press, 2016.

- Jasanoff, Sheila (red.). *States of knowledge: The Co-production of Science and the Social Order*. London: Routledge, 2004.
- Kierulf, Anine. *Hva er ytringsfrihet*. Oslo: Universitetsforlaget, 2021.
- Midtbøen, Arnfinn H., Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud (red.). *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Midtbøen, Arnfinn H., Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. «Boundary-Making in the Public Sphere: Contestations of Free Speech.» I *Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Norwegian Public Sphere*, redigert av Arnfinn H. Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Moe, Hallvard, Jan Fredrik Hovden, Brita Ytre-Arne, Tine Ustad Figenschou, Torgeir Uberg Nærland, Hilde Sakariassen og Kjersti Thorbjørnsrud. *Informerte borgere? Offentlig tilknytning, mediebruk og demokrati*. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Mouffe, Chantal. *On the Political*. London og New York: Routledge, 2005.
- Mouffe, Chantal. *Agonistics: Thinking the World Politically*. New York: Verso, 2013.
- NOU 1999: 27. «Ytringsfrihed bør finde Sted.» *Forslag til ny Grunnlov § 100*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Rauch, Jonathan. *Kindly Inquisitors: The New Attacks on Free Thought*. Chicago og London: University of Chicago Press, 2013.
- Rauch, Jonathan. *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. New York: The Brookings Institute Press, 2021.
- Strossen, Nadine. *Hate: Why We Should Resist It with Free Speech, Not Censorship*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Strømme, Vidar. *Ytringsfrihet i akademia*. ISF-rapport 2020:14. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2020.
- Thue, Fredrik, Agnete Vabø, Jan Messel, Øyunn Syrstad Høydal og Andreas Eriksen. *Et ytringsklima under press? Akademisk frihet og ytringsfrihet i en brytningstid*. Rapport. Oslo: Senter for profesjonsstudier, OsloMet, 2021.
- Titely, G. *Is Free Speech Racist?* Cambridge: Polity Press, 2020.
- Tjora, Aksel (red.). *Universitetskamp*. Oslo: Spartacus forlag, 2019.
- Waldron, Jeremy. *The Harm in Hate Speech*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- Weber, Max. «Science as Vocation.» *Daedalus* 87, no. 1 (1958 [1917]): 111–34.
- Østrem, Olav. *Hatefulle ytringer. Lov og rett i krenkingens tid*. Oslo: Cappelen Damm, 2021.